

Бојан Савић Осџојић

ТЕФТЕРИ, АЛБУМИ, РУШЕВИНЕ

Предлог за историју свезака од Лихтенберга до Сиорана

*Завршиши! Каква реч. Ништа није завршено ако смо засџали,
ако смо љроџасили да смо сџиџили до краја.*

Жозеф Жубер

Свеске бих, у најширем смислу, дефинисао као врсту спорадичног, дуготрајног писања које се састоји од бележака, нацрта и других фрагментарних форми, без унапред утврђеног редоследа. Писане за аутора самог, независно од тога да ли ће од њих саставити некакво дело намењено објављивању, неке од тих свезака могу да образују засебан корпус који се увек објављује постхумно.

На основу ступња њихове касније реализације могу се разликовати два типа свезака у ширем смислу. Ако је дело засновано на њима објављено за ауторовог живота, такве свеске можемо сматрати грађом или припремним бележницама. Али ако се реализација свезака није извршила за живота, ако су – жељом аутора или силом прилика – белешке остале на стадијуму припреме, имамо посла са свескама у ужем смислу; управо оне ће нас у овом фељтону занимати.

Припремне бележнице карактеристичне су за наративна дела, којима служе као скица, синопсис, сценарио. Да би се могле адекватно тумачити, оне захтевају да буду консултоване паралелно са својим „коначним верзијама“ или књигама у којима су реализоване.

Свескама у ужем смислу приступа се друкчије: будући да у њиховом продужетку не постоји никакво објављено дело, за њих се не може рећи да су „припремне“. Оне су саме своје остварење. Главна је њихова одлика у томе да су ослобођене од објављивања, што не значи да некаква задата књижевна намена не утиче на процес њиховог састављања.

У овом корпусу доминирају свеске у којима се може установити да је на снази писање без нацрта, које налази форму у току исписивања.

Корпус и неколико аксиома

Примарни корпус свезака којима ћемо се бавити покрива период од осамнаестог до двадесетог века. Што се осамнаестог и деветнаестог века тиче, увршћене су свеске које су водили Георг Кристоф Лихтенберг (1742–1799) и Жозеф Жубер (1754–1824), затим С. Т. Колриџ (1772–1834) и Петар Вјаземски (1792–1878). Отпочете на прелазу из деветнаестог у двадесети век, свеске Пола Валерија (1878–1945) имале су, у поређењу са

другим насловима из корпуса, највише утицаја на данашњи третман ове форме у књижевности. Међу другим ауторима двадесетог века, овде ће се говорити о постхумним свескама Иве Андрића (1892–1975), Марине Цветајеве (1892–1941), Лидије Гинзбург (1902–1990), а напослетку и Емила Сиорана (1913–1996). Након посебног наставка који ће бити посвећен дневнику Жила Ренара (1867–1910), чија је грађа веома блиска свескама, фељтон ће затворити краћи преглед најважнијих свезака од средине XX века наовамо, које су објављене за живота њихових аутора.

Све до првог објављивања Валеријевих *Свезака* (*Cahiers*, 1957–1961)¹ традиција вођења свезака је остала несвесна и интуитивна, безмало тајна и искључиво индивидуална, практично нетакнута од стране књижевних историчара. Опсег писања заступљеног у њима тешко се може обухватити, а још теже разврстати. Штавише, сваки покушај исцрпне обухватности и разврставања, на пример тематског, заправо се противи инхерентној динамици свезака, чији је фрагментарни карактер нераскидиво повезан са материјалном незавршивошћу која је таквој грађи својствена.

Свеске се увек објављују постхумно, и самим тим никада у интегралном облику. Главни разлог за њихову нецеловитост у објављивању јесте чињеница да уместо аутора имају приређиваче. Ови су, нарочито ако су наследници, склони да затечену грађу прилагоде актуелним књижевним формама, у складу с конвенцијама у тренутку објављивања. То прилагођавање увек је редукција.

Одломци из Лихтенбергових и Жуберових свезака премијерно су објављени као „афоризми“, заслугом приређивача – респективно, Лихтенберговог сина и Жуберовог блиског пријатеља Шатобријана. Дешава се да неупућеност или оклевање наследника одгоди тренутак објављивања; такав је био случај са Колрицевим свескама, из којих је први избор објављен тек шездесет година након ауторове смрти, а први том интегралних *Notebooks* још шездесет година касније (1957). За непотпуност објављених свезака може бити одговорна и њихова недоступност, чињеница да су делови грађе изгубљени или уништени. Тако су прошле неке Лихтенбергове свеске, које су изгубили уредници и наследници, као и део Сиоранових, које су изгубљене небригом париске рукописне библиотеке „Жак Дусе“. Факторима непотпуности треба придодати и законске разлоге који се тичу приватних записа. Свеске Марине Цветајеве, на пример, могле су интегрално бити објављене тек после 2000, сходно жељи њене ћерке, Аријадне Ефрон. Сиоранове свеске писане између 1972. и 1980, у току последњих десет година налазе се у власништву Симоне Болез, париске антикварке, којој су судски додељене будући да их је прва пронашла у подруму његове зграде у Паризу.

Свеске се воде током читавог активног живота аутора, који сам углавном не помишља да их интегрално објави. Већина поменутих писаца свеске није водила објављивања ради, већ за личну употребу, која не мора да има књижевну сврху. Сви су били свесни специфичности својих свезака: о томе може да сведочи колико су водили рачуна о њима, чувајући их и од најближих. У Лихтенберговом и Сиорановом случају, за њихово постојање дознало се тек после смрти.

---

¹ VALÉRY Paul, *Cahiers* 1894–1945, факсимил, CNRS, 1957–61.

Тешкоћа њихове организације може да почива и у чињеници да је за саме ауторе корпус свезака постао необухватан: Жубер је испунио 205 свезака, Валери 261. Непрегледност корпуса обесхрабрила је Жубера од сваког покушаја да своје свеске организује, док је са своје стране Валери деценијама покушавао да своје уреди тематски, али умро је не успевши да их припреми за штампу.

Одломци из свезака могу бити објављени за ауторовог живота у форми фрагментата. Ова пракса се усталила у току двадесетог века (између осталих, и код аутора као што су Сомерсет Мом, Пјер Реверди, Жорж Перос, Петер Хандке, Бото Штраус, Филип Жакоте, Герхард Амансхаузер...). Ипак, Петар Вјаземски је први аутор који је из својих свезака штампао одломке за живота: двадесетих година XIX века.

Валери је на основу својих свезака приредио неколико књига фрагментата, које је сакупио у двотомно издање *Tel Quel* (У изворном стању, 1941, 1943). Андрићу ће записи из његових свезака послужити за фрагменте објављене под насловом *Знакови ѿред ѿућа*, које ће припремити, али ипак неће стићи да објави за живота.

Комбинујући одломке из својих свезака, Лидија Гинзбург објавила је више наслова, међу којима вреди навести следеће, објављене 1970-их и 1980-их: *Човек за ѿисаћим сѿолом*, *Белешке из лењинградске блокаде* и *Мисао која је оѿисала круї*.

На основу својих свезака, Сиоран је написао књигу фрагментата *De l'inconvénient d'être né* (*О неѿрилици рођења*). Првог јуна 1971. у последњој свесци бележи: „Решио сам да сакупим размишљања расута у ове тридесет две свеске. Тек за два-три месеца ћу видети да ли би од њих могла да се начини књига (чији би наслов могао бити *Узвици или Грешка рођења*“).²

Спремајући своје књиге за објављивање, ови аутори не само да су се служили формулацијама из свезака да би их преточили у фрагменте, већ су и унутрашњу структуру књига засновали на динамици својих свезака. Једини од свих аутора у корпусу који ни редак из свезака нису објавили за живота били су Лихтенберг и Жубер.

Свеске и дневници

Настале током дуже праксе, најпре замишљене као средства за рад, свеске као подлога постепено постају циљ, па форма писања, и напослетку независно дело, на начин који превазилази ауторову намеру. Спорадичност писања их приближава дневницима. Свеске се од њих разликују најпре самом формом писања и презентацијом. Иманентнија разлика тиче се начина на који аутор третира своје *ја*. У записима у свескама, ауторова намера није да исприповеда свој живот или да се исповеди. Његова је главна брига документарног типа: његов живот и личност служе му само као материјал за објективније размишљање.

У искушењу сам да напишем да се дневници од свезака разликују по степену нарративности. Прве би тако, јер их чине опширније партије, водили писци склонији приповедању, они који се радо *расѿишу*. А свескама би били посвећени писци који су формално склонији фрагменту, поезији, којима је превасходно стало да *зайишу*

² Cioran: 1997, стр. 949.

импресију која ће им, не реагују ли довољно брзо, измаћи. Принцип дневника би тако био близак растварању, а принцип свезака компресији.

Али у пракси се та два принципа најчешће срећу у једном тексту. Нека се за пример узму Жил Ренар и Франц Кафка. Њихови дневници знатним делом носе карактеристике свезака: портрети и опширни описи, анегдоте и свакодневни призори испресецани су кратким, афористичким размишљањима, вицевима и карактеризацијама у једној реченици које одолевају елаборацији... Није ли Кафка разматрао могућност да такве кратке записе сакупи у књигу афоризама, пре него што је, такође од одломака из својих дневника, саставио прву прозну књигу, *Размајџрање*? Пре би се, након увида у свеске и дневнике, могло рећи да је за спорадично писање *правило* да се, условно речено, афористички и приповедачки принцип непрекидно (и непредвидиво) смењују.

Проблем додатно усложњава чињеница да је већина свескописаца који нас интересују засебно водила дневнике. У Лихтенбергвим дневницима, према Р. Џ. Холингдејлу, „уређени описи свакодневних догађаја немају никакве сличности са свескама“.³ Дефинишући првенствено документарну амбицију својих свезака и потенцијалност њихове форме, Петар Вјаземски у својој *Сџарој свесци* примећује: „Сматрам да сви састављају белешке и биографије. То је наш задатак: да скупљамо грађу – још је рано да из ње извучимо последице.“⁴ Коментаришући ову опаску у својој студији „Вјаземски-литератор“, Лидија Гинзбург, која је прва проговорила о свескама као форми писања, покушава да их, на примеру Вјаземског, дефинише као књижевну конструкцију. „Крајње остварење [пишчевих] тежњи јесу свеске, то дело које наизглед напушта сваку *конструкцију* да би уступило место *праћи* и самим тим се артикулисало као нова конструкција. У свескама Вјаземског констатујемо апсолутно одсуство свега што припада дневнику или ауторовој исповести, самоанализи, као и било каквог апстрактног резонувања.“⁵

Могоао бих истаћи још два техничко-поетичка принципа који се непрекидно преплићу током писања свезака. Први је принцип једнократног писања, „прве руке“, а други принцип писања које је праћено самоишчитавањем, карактеристично за наративна дела. Прихватимо ли ову дистинкцију, дневници би у том случају углавном остали на стадијуму „прве руке“.

Поводи за вођење свезака, њихове намене, разликују се од аутора до аутора. Валери је своје свеске себи унапред задао као „вежбу интелекта“. Лидија Гинзбург је почела да их води из књижевнотеоријских мотива, у продужетку свог проучавања *Сџаре свеске* Петра Вјаземског. У другим случајевима, аутори постају свесни специфичног статуса свеске у току редакције или самоишчитавања. Такав је био случај са Сиораном, који у децембру 1969. бележи: „Ухватићу се за ове свеске, јер то је једини контакт који имам са ‘писањем’. Има нечега доброг у тој свакодневној вежби јер ми омогућава да се приближим речима, да се отарасим својих опсесија и хирова истовремено; и суштинско и несуштинско биће равноправно заступљени: тим боље. Јер нема ничег сувопарнијег и безначајнијег од јурења за ‘идејом’. Оно *безначајно* такође

³ Hollingdale: 1990, стр. VII.

⁴ Вяземский: 1963, стр. 205.

⁵ Гинзбург: 2007, стр. 100.

треба да има право да постоји, тим пре што се преко њега долази до суштинског. Анегдота је у корену сваког капиталног искуства. Зато је узбудљивија од било какве идеје.”⁶

Селекција која се објављује за живота

Ниједан аутор из корпуса своје свеске није објавио у интегралном облику за живота. Штавише, свеске у смислу у којем сам их овде дефинисао заправо тек смрћу аутора стичу право да буду посматране као књижевно дело. Иако је Валери 1924. објавио књигу-факсимил под насловом *Cahier B 1910*, тврдећи да је аутентична, Николет Селерет-Петри, приређивачица његових *Свезака 1894–1914*, доказује у својој студији „Необјављене Валеријеве свеске“ да је та свеска приређена селекција.⁷ Ако припрема књигу на основу својих свезака, аутор тежи или да систематизује белешке тако што ће их разврстати тематски (што је случај с првим, још увек релевантним издањем Валеријевих свезака, које су постхумно приређене по тематском кључу) или да одреди временски оквир из којег ће одабрати одломке (како је поступила Лидија Гинзбург спремајући *Белешке из лењинградске блокаде*).

Према селекцији коју аутор врши унутар свезака припремајући одломке за објављивање види се како сам дефинише своје записе. Марина Цветајева је себе сматрала ауторком формула и аутопортрета. Петар Вјаземски је, према сопственом схватању, бележио портрете и анегдоте из књижевног живота. Поднаслов рукописног издања Валеријеве *Свеске Б 1910* био је *Сећања и белешке*. Гинзбургова се надала да ће једног дана на основу својих записа саставити роман. Самодефинисање аутора увек се усклађује са књижевном формом која је уобичајенија у тренутку објављивања. Ово је важно јер из те дефиниције, или оне коју наметне приређивач, најчешће проистиче каснија рецепција ауторових записа у књижевној критици и теорији. Примера ради, иако се целог живота у књижевном смислу бавио само својим свескама, Жубер је, због Шатобријанове одлуке да објави такве одломке из њих, остао и до данас упамћен као аутор максима.

Бирајући одломке из свезака са свешћу да ће их објавити, аутор их међусобно усклађује, редигује и неретко подвргава актуелној тези или доктрини. Притом настоји да прецрта све контрадикције које су својствене рукопису.

За свеске је значајна и визуелна јединица рукописне странице која се у својој графичкој пуноћи тешко може преточити у калуп штампане књиге.

Литерарност свеске

Пресудну улогу у селекцији ипак игра неодређени, субјективни појам „литерарности“. Аутор се мање или више свесно повинује том императиву, који је такође чврсто везан за епоху објављивања, одбацујући одломке који важе као банални у тренутку редакције. Таквој мотивацији прибегавају и приређивачи постхумних свезака када образлажу зашто су одређене одломке изоставили.

⁶ Cioran: 1997, стр. 957–958.

⁷ Celeyrette-Petri: 1990, стр. 125.

Инсистирање на ступњу литерарности, као и преиспитивање да ли уопште за живота неиздата грађа заслужује да буде објављена постхумно, директно се супротставља свим карактеристикама свезака које се овде скицирају. Нас свеска занима управо зато што је писана за аутора самог, на маргинама књига писаних за друге; занима нас та димензија у којој су аутор и читалац (публика) једно. Када до такве свеске, која је истовремено и подлога и пракса писања и процес самоишчитавања, дође савремени читалац (који се све више досађује пред затвореним, „оствареним“ књижевним формама), свеска постаје *књига за себе* – тим занимљивија што је несавршенија, начетија, тим инспиративнија уколико више личи на рушевину.

Ако се за романописце, као типичне *расписиваче*, може рећи да се њихове књиге могу *прочиташи* и оставити, онда се свеске (или како би рекао Ролан Барт, *албуми*) имају *чишаши*: надугачко, без реда, без поштовања према некаквој надређеној целини, без оптерећења књижевном наменом, али и са јасним знањем да се неће доћи до „последње странице“. Дакле: *шрајно*. Уосталом, једно је сигурно кад је реч о писцима тефтера који ће овде бити представљени: они се, за разлику од писаца који објављују, не могу *истрошаши*.

ГЕОРГ КРИСТОФ ЛИХТЕНБЕРГ

Нож без сечива (којем фали дршка)

Георг Кристоф Лихтенберг (*Georg Christoph Lichtenberg*) сматра се првим познатим свескописцем.⁸ Рођен 1742, читав век је провео у Гетингену: на тамошњем универзитету најпре је студирао природне науке, а од 1769. до смрти предавао физику. Био је англофил (у то доба је електорат ХанOVER био у савезу са Великом Британијом) и више пута је боравио у Енглеској, где се спријатељио с краљем Џорџем III и краљицом Шарлот.

У науци је остао познат по открићу разгранатих шара које за собом у чврстом материјалу оставља електрично пражњење или удар грома, а које су данас познате као „Лихтенбергове фигуре“. Први је предложио да се формат папира утврди и заснује на пропорцији $\sqrt{2}:1$, из које је изведен стандард А.

Своје *Тешџере* (*Die Sudelbücher*) водио је између 1765. и 1799. У његовим белешкама смењују се општа запажања, размишљања о математичким проблемима, портрети, описи и језгровите максиме, које су

⁸ Нау: 1990, стр. 8.

по објављивању највише привукле савременике. Према Р. Џ. Холингдејлу, у свескама се налазе и „лингвистички експерименти, реченице које су погодиле писца и привукле га, цитати из књига и часописа, белешке за будући рад, датуми које треба запамтити, наслови књига које треба купити; при свему томе *Sudelbücher* свакако нису дневници – јер је потоње Лихтенберг водио упоредо.“⁹ Далеко од обичног дневника који би рефлектовао његов свакодневни живот, Лихтенберг је своје свеске схватао пре свега као приручну мисаону лабораторију. „Ако би свако сакупио све добре идеје које су му у животу пале на памет“, написао је у 228. фрагменту свеске G, „из тога би могло да проистекне изузетно дело. Свако је геније бар једном годишње. Такозваним правим генијима идеје само надолaze чешће. По томе се види колико је важно бележити све.“

У свом начину бележења Лихтенберг је пронашао аналогију са вођењем рачунских књига и отуд је проистекао термин *Sudelbücher*. Треба напоменути да својим свескама Лихтенберг није дао наслов. (То је уопште неуобичајено за овакву грађу.) Приређивачи су одлучили да их тако назову на основу овог фрагмента, који данас можемо читати као поетичко начело:

Трговци имају свој waste-book (*Sudelbuch, Klitterbuch*) у који свакодневно уписују шта је купљено, а шта продато, како стигну, без реда; потом све то уносе сређеније у књигу-дневник, а одатле у ledger at double entrance, по узору на италијанске рачунске књиге. У последњој књизи се наводи удео сваког понаособ, и Debitora (дужника) и Creditora (повереника).

И научници би могли да усвоје тај приступ: најпре да воде књигу у коју ће уписивати све што виде, оно на шта им идеје скрећу пажњу, а онда да белешке преписују у другу књигу, у којој би биле боље разврстане и расподељене; напoкон, у ledger-у би међу њима могла да се успостави веза, а као последица повезивања, и тема би била обрађена прегледније. (свеска E, фрагмент 46)

Тешџери су данашњим читаоцима утолико узбудљивији што „прву руку“ Лихтенберг никада није средио. Овај последњи ledger, који се у фрагменту дефинише као место за разврставање грубих бележака, никада није написан, нити је међу белешкама успостављено икакво накнадно јединство. Ипак, према Линде Катрицки, Лихтенберг је, водећи их, планирао неколико дела: међу њима је „роман о алхемији“, као и збирка сатиричких бележака под насловом *Параклеџор*.¹⁰

Моја је претпоставка да Лихтенберг из *Тешџера* ништа није објавио за живота пре свега зато што није успео да приреди избор.

Први одломци из *Тешџера* биће објављени тек после Лихтенбергове смрти, у оквиру деветотомних *Vermischte Schriften (Мешовиџи сџиси, 1800–1806)*. На основу свезака до којих је дошао на распродаји Лихтенбергове имовине, избор је приредио гетингенски издавач Дитерих. После три издања и успеха који су постигли афоризми, исти издавач је између 1844. и 1853. објавио проширено издање *Мешовиџих сџиса*, засновано на оригиналним свескама.

Након објављивања тог издања од четрнаест томова, оригиналним свескама се губи траг. Крајем деветнаестог века, филолог Алберт Лајцман проналази их у Бремену, код

⁹ Hollingdale : Lichtenberg: *Waste books*, 1990, стр. VII.

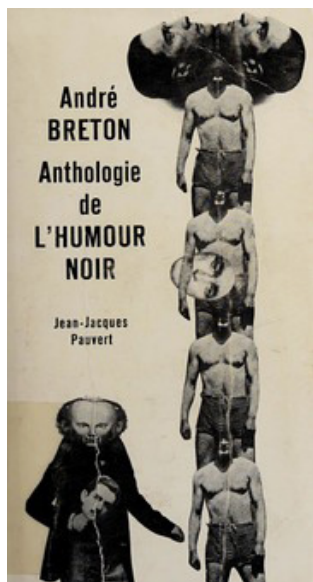
¹⁰ Katritzky: 1984, стр. 49.

Лихтенберговог унука, али у непотпуном стању: изгубљене су свеске G и H, свеска K је највећим делом уништена, а свеска L је непотпуна.¹¹ Лајцман ће приредити ново издање *Тешџера*, под насловом *Aphorismen*, између 1902. и 1906. На издање интегралног текста свих Лихтенбергових свезака на немачком биће потребно сачекати крај двадесетог века и приређивача Волфганга Промиса који је без скраћивања и концентрисања на афористичне записе приредио целокупне *Тешџере* од 1968. до 1992 (*Schriften und Briefe*, Хансер, Минхен).¹²

Физички, тешџери су се углавном састојали од свезака мањег формата које су након тога укоричене. Лихтенберг их је обележавао словима. Тешџер А отпочет је у зиму 1764/1765, за време студија у Гетингену. Последњи (L) водио је од октобра 1796. до смрти, 24. фебруара 1799. Шарл Леблан, преводилац најопсежнијег избора на француски, сматра да су неке свеске намерно исцепане. За свеску K, вођену између 1793. и 1796, наводи да су се сачувале само четири стране. „Остале је исцепао Дитерих, издавач првог издања *Vermischte Schriften*, можда и ауторов брат или син, како би сачували Лихтенбергову постхумну слику. Сматра се да је у свеску K Лихтенберг унео размишљања о својим еротским авантурама са кућном помоћницом *Dolly*“.¹³

И данас је Лихтенберг у књижевности претежно познат као афористичар. Леблан сматра да за то понајвише има да захвали чињеници што су први одломци из *Тешџера* објављени почетком деветнаестог века, у немачкој „афористичкој деценији“, када је, под Шлегеловим утицајем, афоризме почео да објављује низ аутора, међу њима и Жан Пол и Гете.¹⁴ Уза све то, и Леблан и Р. Џ. Холингдејл (иако се овај последњи у свом избору определио за афористичке записе) мишљења су да Лихтенберг своје записе није сматрао афоризмима. „Он их је, на себи својствен начин, називао *исџине за сиђу* (*Pfennigs-Wahrheiten*)“.¹⁵

До Лихтенберга сам дошао, као и многи, посредством Бретона и његовог избора у *Анџолоџији црној хумора*. На насловној страни овог издања, то биће с предвојеном главом с леве стране је Лихтенберг, а оно што би требало да му буде рекет међу рукама – глава Ремона Русела. (Састојке стуба с десне стране препознајте сами!) На првим странама *Анџолоџије*, пазарене лета 2016. на ћошку Војислава Илића и Устаничке, осим Бретоновог текста, наишао сам на невелики избор из Лихтенбергових фрагмената, између Сада и Шарла Фуријеа, и тај се сусрет, чини ми се данас кад прелиставам свеске из те године, одмах, „тектонски“, осетио у мом писању. Из неког разлога сам истог дана на

¹¹ Tester у: Lichtenberg, *Philosophical Writings*, 2012, стр. X.

¹² Le Blanc у: Lichtenberg, *Le Miroir de l'âme*, 2012, стр. 92.

¹³ Исто, стр. 477.

¹⁴ Исто, стр. 87.

¹⁵ Hollingdale: 1990, стр. XI–XII.

новој, белој страни, забележио синтагму „Мајчин зној“ (цитат из песме Бобана Петровића, „Купатило је схватило“), недуго пре првог цитата из Лихтенберга: „Вешала са громбраном.“ (Тај фрагмент је вероватно најчувенији после оне досетке што му се приписује: „Нож без сечива којем недостаје дршка.“) Неколико страница потом, када сам наишао на још један свој запис: „Сирим ренде“, све ми је било јасно. Лихтенбергова лапидарност у тренутку ме је усредсредила на детаљ и одсечан ритам.

Пратећи текст у *Анџолоији црној хумора* типичан је за Бретона, увек убеђеног да је његова мисија да открива заборављене писце. Али и он аутора *Тешџера* пре свега сматра афористичарем. Успут га погрешно представља као безбожника (Лихтенберг је био лутеранац, одгајан у пијетистичкој традицији). Надреалистички прст упрт у Лихтенберга ипак је имао утицаја на његову рецепцију у франкофоном свету, век после његове смрти. Убрзо сам дошао и до француског издања Лихтенбергових афоризама: објавио га је исти издавач, у библиотеци *Libertés*, у преводу и избору Марте Робер. А нашао сам га тамо где сам налазио већину надреалистичких и уопште авангардних издања: у легату Мирослава Караула, који припада фонду Катедре за романистику у Београду. Легат се иначе налази преко пута тоалета, и када је потребно, тамо одлазим са библиотекарком, пењем се на мердевине и дохватам неко од ретких издања, било да је реч о Кравану, Жаку Ригоу, Франсису Пикабији, неком од бројева часописа 391 или *Maintenant*. Ако се изузме легат Марка Ристића у САНУ, то су вероватно једини јавно доступни примерци ових публикација у Србији.

У почетку сам био уверен да је и Лихтенберг, попут Сиорана, писао максиме и афоризме у стилу Лабријера и Ларошфукоа и објављивао их за живота. Све док нисам открио да су избори Бретона односно Марте Робер тек незнатна, прилично произвољна, напослетку и произвољно преведена селекција из његових свезака под називом *Sudelbücher*, из којих за живота Лихтенберг ништа није публикувао.

Већ сам био наручио најобимнији избор из тих тефтера на француском, под сладуњавим насловом *Оїлегало гуше* (превод Шарла Леблана) када сам сазнао да је једна мања збирка Лихтенбергових записа преведена и на српски. У листу Удружења књижевних преводилаца Србије, *Мосџови*, ту селекцију је приредила Александра Бајазетов. (Не рачунам касније објављену *Анџолоију црној хумора* у издању новосадске „Кише“, где је Лихтенберг превођен с француског!)

Обратио сам се преводитељки и упитао је: „Постоји ли интересовање да се фрагменти објаве у неком ширем избору?“ Још је постојао часопис *Аїон* и моја жеља да, после Кравана и Ригоа, приредим темат о Лихтенбергу јавила се сама од себе. Преводитељка је одговорила: „Кад сам правила избор за *Мосџове*, прегледала сам све те сабране парчиће, и ово што сам вам послала заправо већ јесте збир употребљивих: остало су забелешке о природословним

огледима, на пример, или оговарање савременика, тако да нисам сигурна шта бисмо још могли да пронађемо.“

Нисам се слагао с тим да се из *Тефџера* више ништа не може ископати. У међувремену сам се, у бављењу свескама, увељико навикао на то да већина читалаца нема стрпљења за читање такве грађе: обесхрабрује их непрегледан, непробран материјал, као и све што слови за нелитерарно. Упознавши се са избором Шарла Леблана, потврдио сам своју слутњу да је сваки приређивач, преводилац и читалац чупкао из Лихтенбергових *Тефџера* шта му се допало. Не само то: сваки је прекројио Лихтенберга по својој мери. Утврдићу ту приређивачку аномалију и у другим свескама, нарочито на примеру Жозефа Жубера. То је био само још један доказ да су свеске у целисти тешко објављиве, и да приређивач својом редакцијом, свесно или несвесно, претендује на место аутора. Бретон је, на пример, бирао оне црнохуморније и блесавије фрагменте какве би саставили Пол Елијар или Бенжамен Пере; Марта Робер је записе тумбала, занемарујући хронолошки редослед, а неке је скраћивала кад јој се нису уклапали у формат афоризма. Нико ме пре Шарла Леблана није пало на памет да је тим записима, да би били у потпуности схваћени, потребно да остану у редоследу у којем су и написани, у оквиру изворних свезака.

Установио сам међутим да је и Леблан, који се убио исправљајући Мартине грешке, те одвећ педантно превodeћи неке Лихтенбергове нијансе у складу са прециозним француским из 18. века, и сам скратио неколико фрагмената.

На пример, фрагмент број 59 из тефтера Ј („Збирке сварљивих и несварљивих мисли“, 1789–1793) у Леблановој верзији гласи: „Најслабији је човек који се поводи за страстима, и телесним и душевним, мислим ту на курвара и верског фанатика, оног који блуднички са женама и оног који блуднички са религијом“...

Тамо где Леблан ставља три тачке, у наставку фрагмента, Лихтенберг каже: „Нека Бог сачува све људе од краља или министра који се тако прокурвају. И нека таквог краља или министра чува од разумних поданика.“

Поред низа података о Лихтенбергу до којих сам дошао 2017, у библиотеци Преводилачког колежа у Арлу наишао сам и на књигу Пјера Санжа, *Лихтенбергови фрагменти*, из 2008. За аутора дотад нисам био чуо и за наслов сам се ухватио уверен да је биографија; испоставило се да је роман. Теза Пјера Санжа, једног поприлично закаснелог постмодернисте, по којој су Лихтенбергови фрагменти заправо одломци из недовршеног романа, није ми се ни најмање допала: то ми се и даље чини као потпуно конзервативан подухват, у свему супротан природи свеске. А шта тек да говорим о његовој самопозваности да такав роман приреди? Но док сам је прелиставао, осећајући да ћу књигу веома брзо заклопити, застао сам пред једним фрагментом у фусноти, који гласи овако:

Седамдесет̄ две̄ йоследње̄ речӣ које̄ йтреба̄ изйоворййӣ свечано̄ на самрй̄ном̄ огрӯ
кад̄ усй̄ановим̄ да̄ се̄ смрй̄ йриближава̄ (одломак)

Она или ја.
Колико је сати?
Мислим да ми је већ прирасла к срцу.
Да ли бих могао да одем за време међучина?
Шта ћете без мене?
Морам признати, у мојој архиви се налазе две-три незаборавне ствари.
Да ли погађате кога имитирам?
Моја смрт касни педесет седам година.
Немојте се љутити за толико.
Даћу све од себе.
Нисмо се упознали.
Ко се нада најгорем, тешко се разочара.
Препричаћете ми крај?
итд.

Прочитавши одломак, написао сам мејл Шарлу Леблану: „Недавно сам прелистао књигу Пјера Санжа, *Лихтенберйови фрайменйи*, која ми се (морам да признам) на први поглед није свидела. Аутор негде на почетку цитира списак 72 *йоследње речи* које је наводно скицирао Лихтенберг. Је ли то шала? Санжова измишљотина? Тражио сам свуда по интернету, на француском и немачком, али нисам нашао да списак припада Лихтенбергу. Пало ми је на памет да се можда тај текст налази у другом избору Лихтенбергових текстова, *Нож без сечива*, који немам. Од Лихтенберга ми је познато оних шездесет и нешто начина да се држи глава, али ово... Ово ми не личи на њега. Хвала ако сте у прилици да ме исправите. (И упутите ме на списак, ако га је сачинио Лихтенберг!)“...

„Имате право што верујете својој интуицији“, одговорио ми је исте вечери Шарл Леблан, „списак је измишљотина Пјера Санжа.“

Потом је додао: „Немојте се извињавати што вам се његова књига није допала. Још нисам срео ниједно људско биће које ју је прочитало до краја. Ја сам је сам оставио на 104. страници.“

БИБЛИОГРАФИЈА:

Увод

CIORAN, *Les Cahiers 1957–1972*, Gallimard, Paris, 1997.

CELEYRETTE-PIETRI, Nicole « Carnets inédits de Valéry », у: HAY, Louis, (приређивач), *Carnets d'écrivains 1*, 1990, « Textes et Manuscrits », Éditions du CNRS, Paris.

ГИНЗБУРГ Лидия, „Вяземский-литератор“, *Рабойы довоенной времени*, ИД Петрополис, Saint-Petersbourg, 2007.

LICHTENBERG Georg Christoph, *The Waste Books*, изабрао и превео R. J. Hollingdale, New York Review of Books, 1990.

VALÉRY Paul, *Cahiers 1894–1945*, éd. facsimilé, CNRS, 1957–61.

О Лихтенбергу

- HAY, Louis, „Introduction“ у: *Carnets d'écrivains 1*, 1990, « Textes et Manuscrits », Éditions du CNRS, Paris.
- HOLLINGDALE, R. J., „Introduction“ у: Georg Christoph Lichtenberg, *The Waste Books*, стр. VII–XXV 1990.
- KATRITZKY, Linde, „Georg Christoph Lichtenberg, F.R.S.“, Notes and Records of the Royal Society of London, св. 39, бр. 1 (септембар 1984), стр. 41–49.
- LE BLANC, Charles « Introduction », предговор за G. C. Lichtenberg, *Miroir de l'âme*, José Corti, 2012, стр. 9–96.
- SENGES Pierre, *Fragments de Lichtenberg*, Gallimard, coll. Verticales, 2008.

Лихтенбергова издања

- Lichtenbergs Vermischte Schriften*, (избор L. Chr. Lichtenberg), Dieterich, Goettingen, 1800–1806, 9 томова.
- Vermischte Schriften*, (нови избор, L. Chr. Lichtenberg), Dieterich, Goettingen, 1844–1853, 14 томова.
- G. Chr. Lichtenbergs Aphorismen*, на основу рукописа уредио A. Leitzmann, Literaturdenkmale, Berlin, 1902–1908, пет свезака.
- Georg Lichtenberg у: *Anthologie de l'humour noir*, избор Андре Бретон, прев. Victor Bouillier и Albert Béguin, стр. 43–50, Sagittaire, Paris, 1950. (Pauvert, 1966)
- Aphorismes*, прев. Marthe Robert, Pauvert, Paris, 1966.
- Schriften und Briefe*, избор W. Promies, 4 тома и 2 књиге коментара, Hanser, Minhen, 1968–1992.
- The Waste Books*, избор и превод R. J. Hollingdale, New York Review of Books, 1990.
- Le Miroir de l'âme*, избор Charles le Blanc, José Corti, Paris, 1997; треће, допуњено издање 2012.
- Philosophical Writings*, избор и превод Steven Tester, SUNY Press, New York, 2012.